

Оксана Вікторівна АДАМОВИЧ

доктор філософії у галузі права, адвокат (ФОП Адамович О.В.)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8678-6060>

e-mail: a.oksana1226@gmail.com

ФРАУДАТОРНИЙ ПРАВОЧИН: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню змісту поняття фраздаторного правочину та визначенню його характерних ознак, наслідків визнання таких правочинів недійсними, а також перспективи розвитку й удосконалення нормативно-правового регулювання у сфері визнання правочинів недійсними. Сформульовано поняття фраздаторного правочину та визначено основні характерні ознаки таких правочинів. Обґрунтовано необхідність закріплення поняття фраздаторного правочину в законодавстві України та формування єдиної концепції в правових підходах до визначення підстав визнання фраздаторних правочинів недійсними.

Ключові слова: правочин, фраздаторний правочин, недійсність правочинів, фіктивність правочинів, загальні засади цивільного законодавства

ВСТУП

Демократичні процеси, які відбуваються в Україні, попри повномасштабні військові дії, а також безпрецедентна підтримка України міжнародною спільнотою, вимагають відповідних змін у всіх сферах суспільного життя та розбудови нової системи державного управління. Саме євроінтеграційні процеси та перспектива вступу України в найближчому майбутньому до Європейського Союзу (ЄС), зумовили реформування чинного законодавства України для узгодження його з вимогами ЄС, зокрема й у сфері визнання правочинів недійсними.

За останні роки у національній доктрині цивільного права, а також в судовій практиці України відбувалося розширення ознак недійсності правочинів, зокрема з'явилося відносно нове поняття «фраздаторний правочин», тобто правочин, спрямований на шкоду кредитору. Це стосується справ, коли боржник хоче вчинити правочин, спрямований на зменшення свого майна з метою приховування його від звернення стягнення кредиторів.

Правова конструкція фраздаторності або *actio pauliana* відома світові ще з часів Римського права та закріплена у сучасному цивільному законодавстві країн ЄС і відповідно, застосовується судами у певних ситуаціях, коли боржник вчиняє юридичні дії на шкоду кредиторам.

На сьогодні у чинному законодавстві України відсутнє визначення фраздаторного правочину та його характерних ознак, проте таке поняття активного застосовується у практиці Верховного Суду України (ВСУ) останніх років.

Загальні теоретичні питання, що стосуються визначення поняття фраздаторності, досліджено в наукових працях науковців-правників у галузі цивільного й господарського права України. Водночас наявні напрацювання вчених не вичерпують усю складність проблеми, а лише утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження, оскільки й досі залишається недослідженою низка питань, пов'язаних із визначенням характерних ознак фраздаторних правочинів, наслідків визнання таких правочинів недійсними, а

також перспективи розвитку й вдосконалення нормативно-правового регулювання у сфері визнання правочинів недійсними, що беззаперечно визначає актуальність теми дослідження.

МЕТА роботи – здійснення подальшого наукового дослідження поняття фраздаторного правочину та його характерних ознак, розроблення пропозицій з імплементації такого поняття до норм цивільного законодавства України.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічною та інформаційною основою роботи є нормативно-правові акти України, постанови ВСУ, наукові праці українських вчених, таких як В.І. Крат, О.М. Єфімов, Д.О. Калюта, О.Л. Беляневич, А.С. Ділігул та ін., матеріали періодичних видань та Internet-ресурси.

РЕЗУЛЬТАТИ

У законодавстві України загальний зміст поняття фраздаторного правочину розкривається лише в окремих нормативно-правових актах, зокрема в ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства, яка визначає підстави, за яких правочини, що вчинено боржником після відкриття провадження у справі про банкрутство або протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, може бути визнано недійсними, та наслідки такого визнання [1]; у ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», якою встановлено заходи, що здійснюються для забезпечення збереження активів банку, запобігання втрати майна та збитків банку [2]; у ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження», в якій визначено, що укладення правочину стосовно майна боржника, який призвів до неможливості задовольнити вимоги стягувача за рахунок такого майна, є підставою для визнання такого правочину недійсним [3].

У сучасній українській науковій доктрині фраздаторний правочин прийнято розглядати через призму загальних засад цивільного законодавства (ст. 3 Цивільного кодексу (ЦК) України та меж здійснення цивільних прав (ст. 13 ЦК України) [4].

У контексті забезпечення прав людини п. 6 ст. 3

ЦК України до засад цивільного законодавства віднесено, серед іншого, принцип свободи договору, добросовісність, розумність та справедливість.

У ст. 627 ЦК України визначено основні елементи принципу свободи договору. Зокрема, сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості [4].

Усі три прояви свободи договору у сукупності необхідні учасникам обороту, для того щоб повною мірою реалізувати свою майнову самостійність та економічну незалежність, конкурувати на рівних з іншими учасниками ринку товарів, робіт та послуг. Проте, як наголошує О.В. Басай, свобода договору не є безмежною: вона є в рамках чинних нормативних актів, звичаїв ділового обороту, а дії сторін договору мають ґрунтуватися на засадах розумності, добросовісності та справедливості. Поряд зі свободою у договірному праві має бути й примус. Свобода договору обмежується в інтересах суспільства, слабшої сторони договору або кредитора [5, с. 125].

Як слушно зазначає І.Г. Бабич, принцип справедливості означає визначення нормою права обсягу, межі здійснення захисту цивільних прав та обов'язків особи адекватно її ставленню до вимог правових норм. Добросовісність можна визначити як прагнення сумлінно захистити цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків. Розумність – зважене вирішення питань регулювання цивільних відносин з урахуванням інтересів усіх учасників, а також інтересів громади (суспільства) [6, с. 25].

ВСУ у постанові від 03 липня 2019 р. у справі № 369/11268/16-ц зазначив, що однією з основоположних засад цивільного законодавства є добросовісність (п. 6 ст. 3 ЦК України) і дії учасників цивільних правовідносин мають бути добросовісними, тобто відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правові відношення. Правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але є очевидно недобросовісними та зводяться до зловживання правом. Як наслідок, не виключається визнання договору недійсним, що направлено на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України) [7].

Відповідно до чч. 2-4 ст. 13 ЦК України у здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. У здійсненні цивільних прав особа повинна дотримуватися моральних засад суспільства [4].

Це означає, що сторони мають виконувати принцип належного виконання зобов'язань у виконанні договірних відносин. А також мають діяти, не завдаючи шкоди іншій особі, укладати правочини не застосовуючи засади обману, насильства чи зловживання довірою [7].

Отже, виходячи із загальних засад цивільного законодавства та меж здійснення цивільних прав, можна

виділити дві основні характерні ознаки фродакторних правочинів, зокрема:

- сторони, які укладають договір, діють очевидно недобросовісно та зловживають правами відносно кредитора;

- такі правочини вчиняються з метою порушення майнових інтересів кредитора, і їх спрямовано на недопущення звернення стягнення на майно боржника.

Досить цікавою є постанова ВСУ від 24 липня 2019 р. у справі № 405/1820/17, в якій зазначається, що будь-який правочин, вчинений боржником у період настання у нього зобов'язання із погашення заборгованості перед кредитором, внаслідок якого боржник перестає бути платоспроможним, має ставитися під сумнів у частині його добросовісності та набуває ознак фродакторного правочину.

Водночас та обставина, що правочин з третьою особою, за яким боржник відчужив майно, реально виконано, не виключає тієї обставини, що його направлено на уникнення звернення стягнення на майно боржника та, відповідно, може бути визнано недійсним на підставі загальних засад цивільного законодавства [8].

Велика Палата ВСУ у постанові від 07 жовтня 2020 р. у справі № 755/17944/18 закріпила у судовому рішенні поняття фродакторного правочину та визначила його як такого, що вчиняється на шкоду кредиторам. Суд наголосив, що специфіка такого правочину проявляється в обставинах, що дають змогу кваліфікувати оплатний договір як такий, що вчинено на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, відноситься:

- момент укладення договору;
- контрагент з яким боржник вчиняє оспорюваний договір (наприклад, родич боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афілійована юридична особа);
- ціна (ринкова/неринкова), наявність/відсутність оплати ціни контрагентом боржника [9].

Водночас В.І. Крат, визначаючи особливості безоплатного фродакторного правочину, аналізує договір дарування. На його думку, якщо боржник укладає договір дарування з близькою особою задля уникнення сплати боргу або виконання судового рішення, то такий правочин можна віднести до категорії безоплатного фродакторного правочину [10]. Крім того, науковець слушно звертає увагу, що фродакторність може стосуватися не тільки правочинів, а й інших приватно-правових конструкцій. Зокрема, це стосується поділу майна подружжя для уникнення накладення на нього стягнення [11].

З огляду на зазначене, висновується, що фродакторний правочин – це правочин, сторони якого, зловживаючи правом, діють недобросовісно, виключно з метою уникнення виконання боргового зобов'язання та завдання шкоди кредитору, що може бути визнано судом недійсним за позовом особи, право якої порушено.

Як вбачається з висновків, викладених у постанові Великої Палати ВСУ, позивач вправі звернутися до суду із позовом про визнання договору недійсним як такого, що направлено на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України), та послатися на спеціальну норму, що пе-

редбачає підставу визнання правочину недійсним, якою може бути як підстава, передбачена ст. 234 ЦК України, так і інша, наприклад, підстава, передбачена ст. 228 ЦК України. На підставі цього, фразаторний правочин може кваліфікуватися як:

- такий, що вчинено всупереч принципу добросовісності (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України);
- фіктивний (ст. 234 ЦК України);
- такий, що порушує публічний порядок (ст. 228 ЦК України).

Тобто ВСУ у своїх постановках застосував принцип подвійної кваліфікації, поєднуючи загальну норму ЦК України про недопустимість зловживанням правом разом із спеціальною, яка визначає характерні риси недійсного правочину.

Проте, як слушно зазначає О.А. Беяневич, з кваліфікацією фіктивного правочину або правочину, що порушує публічний порядок, як видів фразаторного правочину неможна погодитися, оскільки в ЦК України закріплено підстави їхньої недійсності та правові наслідки, тоді як оцінка фразаторного правочину знаходиться у площині принципу добросовісності і заборони зловживання правом [12, с. 18].

Фіктивні правочини, на відміну від фразаторних правочинів, виключають наявність наміру створити юридичні наслідки в момент його вчинення, що зі свого боку унеможливує виникнення будь-яких майнових наслідків, оскільки такий правочин не породжує жодних юридичних наслідків. Оскільки на підставі фіктивного правочину відсутня можливість передачі майна, *restitutio in integrum* виключається юридичною конструкцією фіктивного правочину. Якщо ж буде встановлено, що така передача *de facto* відбулась, такий правочин не може бути кваліфіковано як фіктивний, і тому норма ст. 234 ЦК України не підлягає застосуванню, адже фіктивний правочин *de iure* не породжує будь-яких правових наслідків [13].

Отже, можна зробити висновки, що у фіктивного та фразаторного правочинів наявні спільні риси, однак вони відрізняються своєю метою та наслідками.

Фіктивний правочин створюється з метою отримання певної переваги або уникнення певних обов'язків, тоді як фразаторний правочин має на меті отримати користь шляхом шахрайства, обману або зловживання довіри [14, с. 133].

Зараз поняття та ознаки фразаторного правочину чітко не визначено і не закріплено у нормативно-правових актах України, що призводить до різних під-

ходів у тлумаченні поняття фразаторності правочину, що прослідковується передусім у судових рішеннях.

Так, ВСУ у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у постанові від 24 листопада 2021 р. у справі № 905/2030/19 (905/2445/19) відійшов від принципу подвійної кваліфікації фразаторності та застосував прецедентну можливість визнання фразаторним правочин лише на підставі порушення загальних засад цивільного законодавства, зазначивши: «Підсумовуючи наведене, слід дійти висновків про те, що фразаторним може виступитися будь-який правочин, що здійснюється між учасниками господарських правовідносин, який укладений на шкоду кредиторам, отже, такий правочин може бути визнаний недійсним в порядку позовного провадження у межах справи про банкрутство відповідно до статті 7 КУзПБ на підставі пункту б частини першої статті 3 ЦК України як такий, що вчинений всупереч принципу добросовісності, та частин третьої, шостої статті 13 ЦК України з підстав недопустимості зловживання правом, на відміну від визнання недійсним фіктивного правочину, лише на підставі статті 234 ЦК України. У такому разі звернення в межах справи про банкрутство з позовом про визнання недійсними правочинів боржника на підставі загальних засад цивільного законодавства та недопустимості зловживання правом є належним способом захисту, який гарантує практичну й ефективну можливість захисту порушених прав кредиторів та боржника» [15].

ВИСНОВКИ

З огляду на вищенаведене, можна зробити висновок, що фразаторний правочин – це правочин, сторони якого, зловживаючи правом, діють недобросовісно, виключно з метою уникнення виконання боргового зобов'язання та завдання шкоди кредиторю, що може бути визнано судом недійсним за позовом особи, право якої порушено.

З огляду на брак комплексних наукових досліджень інституту фразаторного правочину у контексті доктрини цивільного права, а також відсутність такого поняття у законодавстві України взагалі, неформованість єдиної концепції у правових підходах до визначення підстав визнання фразаторних правочинів недійсними, ще раз підкреслюють актуальність, науково-теоретичну і практичну значимість подальших досліджень проблематики визначення правочинів фразаторними.

Список використаних джерел

1. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовт. 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 5.
2. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лют. 2012 р. № 4452-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 50. Ст. 2178.
3. Про виконавче провадження: Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
5. Басай О.В. Принцип свободи договору за цивільним законодавством України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. № 1(3). С. 117-127. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2013/11.pdf
6. Бабич І.Г. Необхідність визначення принципів справедливості, добросовісності і розумності у новому Цивільному кодексі України. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації*: матеріали

Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 25 лютого 2021р.) / за заг. ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонові. Одеса, 2021. С. 25-29. URL: <https://hdl.handle.net/11300/15828>

7. Постанова Верховного Суду від 03 липня 2019 року по справі № 369/11268/16-ц (провадження № 14-260цс19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482786>

8. Постанова Верховного Суду від 24 липня 2019 року по справі № 405/1820/17 (провадження № 61-2761св19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83387308>

9. Постанова Верховного Суду від 07 жовтня 2020 року по справі № 755/17944/18 (провадження № 61-17511св19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92315178>

10. Крат В.І. Фраудаторність від Юстиніана. *Закон і Бізнес*. 2021. Вип. № 28. URL: https://zib.com.ua/ua/print/148293-chomu_daruvati_kvartiru_materi_nedobrosovisno_u_koli_vidbuva.html

11. Гришанова Н. Фраудаторність: суддя ВС пояснив, у яких випадках її доцільно застосовувати. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211442_fraudatornst-suddya-vs-poyasniv-u-yakikh-vipadkakh--dotslno-zastosovuvati

12. Беляневич О.Л. Про застосування у справах про банкрутство конструкції фраудаторного правочину. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вип. № 2. 2021. С. 14–23.

13. Беляневич О.Л. Науковий висновок щодо застосування інституту недійсності правочину (щодо фраудаторних та фіктивних правочинів). URL: <https://coordynata.com.ua/naukovij-visnovok-sodo-zastosuvanna-institutu-nedijnsnosti-pravocinu-sodo-fraudatornih-ta-fiktivnih-pravociniv>

14. Бугрик А.В., Дубіна М.П., Литвин А.С. Фраудаторний правочин: зміст та доцільність законодавчого врегулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 4. С. 131-134. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/30.pdf

15. Постанова Верховного Суду від 24 листопада 2021 року по справі № 905/2030/19 (905/2445/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102147785>

References

1. Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures: Law of Ukraine on October 18, 2018 № 2597-VIII. The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2019, No. 19, Page 5, Art. 74 (in Ukrainian).

2. On The System Of Guaranteeing Natural Person Deposits: Law of Ukraine on February 23, 2012 № 4452-VI. The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2012, No. 50, Page 2178, Art. 564 (in Ukrainian).

3. On Enforcement Proceeding: Law of Ukraine on June 2, 2016 № 1404-VIII. The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2016, No. 30, Page 5, Art. 542 (in Ukrainian).

4. The Civil Code Of Ukraine: Law of Ukraine on January 16, 2003 № 435-IV. The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2003, No. 40, Art. 356 (in Ukrainian).

5. Basai O.V. The principle of freedom of the contract in the civil legislation of Ukraine. *Subcarpathian Law Herald*. 2013. No. 1(3). pp. 117-127. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2013/11.pdf (in Ukrainian).

6. Babych I.H. The need to define the principles of justice, good faith and reasonableness in the new Civil Code of Ukraine. *The official concept of updating the Civil Code of Ukraine: problems of practical implementation: materials of the All-Ukrainian Round Table* (Odesa, February 25, 2021) / ed. E.O. Kharitonov, O.I. Kharitonova. Odesa, 2021. pp. 25-29. URL: <https://hdl.handle.net/11300/15828> (in Ukrainian).

7. Resolution of the the Supreme Court on July 03, 2019 case № 369/11268/16-ц proceedings № 14-260цс19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482786> (in Ukrainian).

8. Resolution of the the Supreme Court on July 24, 2019 case № 405/1820/17 proceedings № 61-2761св19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83387308> (in Ukrainian).

9. Resolution of the the Supreme Court on October 07, 2020 case № 755/17944/18 proceedings № 61-17511св19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92315178> (in Ukrainian).

10. Krat V.I. Fraudulence from Justinian. Law and Business. Vol. No. 28. 2021. URL: https://zib.com.ua/ua/print/148293-chomu_daruvati_kvartiru_materi_nedobrosovisno_u_koli_vidbuva.html (in Ukrainian).

11. Hryshanova N. Fraudulent: the Supreme Court judge explained in which cases it is advisable to apply it. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211442_fraudatornst-suddya-vs-poyasniv-u-yakikh-vipadkakh--dotslno-zastosovuvati (in Ukrainian).

12. Belianevych O.A. On the application of the construction of fraudulent transactions in bankruptcy cases. *Pravnychiy chasopys of the Vasyl' Stus Donetsk National University*. 2021. No 2. pp. 14-23 (in Ukrainian).

13. Belianevych O.L. Scientific conclusion on the application of the institution of invalidity of the transaction (regarding fraudulent and fictitious transactions). URL: <https://coordynata.com.ua/naukovij-visnovok-sodo-zastosuvanna-institutu-nedijnsnosti-pravocinu-sodo-fraudatornih-ta-fiktivnih-pravociniv> (in Ukrainian).

14. Buhryk A.V., Dubina M.P., Lytvyn A.S. Fraudulent transaction: content and expediency of legislative regulation. Legal scientific electronic journal. *Legal scientific electronic journal*. 2023. No 4. pp. 131-134. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/30.pdf (in Ukrainian).

15. Resolution of the the Supreme Court on November 24, 2021 case № 905/2030/19 (905/2445/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102147785> (in Ukrainian).

Oksana ADAMOYCH

PhD in Legal Sciences, lawyer (individual entrepreneur)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8678-6060>

e-mail: a.oksana1226@gmail.com

FRAUDULENT ACT: PROBLEMS OF LEGAL APPLICATION

Introduction. In recent years, in the national doctrine of civil law, as well as in the judicial practice of Ukraine, there has been an expansion of features of the invalid transactions, in particular, a relatively new concept of "fraudulent act" has appeared, as a transaction aimed to harm the creditor. The paper is devoted to study content of the concept of fraudulent acts and determination of their characteristic features, the consequences of invalidating such transactions. Attention is drawn to the fact that the lack of consolidation the concept of a fraudulent act in the regulatory acts of Ukraine leads to different approaches in the interpretation of the concept of fraudulent act, which is followed, first of all, in court decisions.

The purpose of the paper is to research perspectives for development and improvement of legal regulations in the area of invalidating transactions, as well as to develop proposals regarding the implementation of the concept of a fraudulent act to the rules of the civil legislation of Ukraine.

Results. Based on the analysis of numerous judicial practices, the concept of a fraudulent act is formulated through the prism of the general principles of civil legislation and the limits of the exercise of civil rights. Also defined the main characteristic features of such transactions are defined. It is emphasized that fictitious and fraudulent transactions have common features, but they differ in their purpose and consequences. The publication argues that the main purpose of concluding a fraudulent act is to cause damage to the creditor and prevent enforcement of the debtor's property.

Conclusion. The paper grounds necessity to consolidate the definition of a fraudulent act in the Ukrainian legislation and to form a united concept in legal approaches to determining the grounds for recognizing fraudulent acts as invalid.

Keywords: transaction, fraudulent act, invalid transaction, fictitious transaction, general principles of civil legislation